

TURISTIFICACIÓ

TURISME I SOSTENIBILITAT – ANDORRA / NATURLANDIA

Josep M. Mallarach

Models turístics en el context dels processos insostenibles globals

Introducció

Al llarg de la història humana hi ha hagut sempre desplaçaments de persones, o comunitats, principalment migracions o pelegrinatges, però no es té coneixement que hagués existit mai res que s'assemblés al turisme contemporani. Tots els desplaçaments humans responien a una necessitat concreta, fos espiritual, anímica o física. Per això, un concepte com el de la "cultura de l'oci" era simplement inimaginable, com ho és encara per a la majoria de la humanitat que viu al marge dels excessos de les societats riques.

El turisme és, doncs, un fenomen sense precedents històrics, que sorgeix, fa poc més d'un segle, amb precedents minoritaris en l'època de la il·lustració, en els països més rics materialment, i ha tingut un creixement exponencial, anàleg al d'altres fenòmens exponencials, igualment anòmals, que caracteritzen aquest tipus de "desenvolupament" que Occident, empeny i imposa, de forma implacable, a la resta del món, per més veus crítiques que, des del màxim nivell hagin alertat sobre la seva insostenibilitat.

Em refereixo a creixements exponencials de població, de consum de recursos no renovables,

de destrucció d'ecosistemes, d'expansió dels deserts, d'augment de la contaminació de terra, mar i aire, de genocidi de pobles indígenes, d'extermini d'espècies, de destrucció de diversitat biològica, cultural i lingüística, i un llarg etcètera que no cal que detalli.

Si en una cosa tothom es posà d'acord a la darrera Cimera de Johannesburg de 2002 -tan decebedora en molts sentits- fou que, globalment parlant, des de Rio, s'havien fet avenços significatius cap a la insostenibilitat arreu del món. És dir, s'havia anat en direcció contrària al que l'agenda 21 de Rio de Janeiro havia proclamat. Permeteu-me recordar una obvietat: els processos exponencials en àmbits finits, com ho és la Terra, són insostenibles per força. I en un microestat com Andorra aquestes tendències es veuen encara més clarament.

El turisme insostenible

Què motiva al turista? Les anàlisis realitzades mostren que molt sovint es mou, simplement, per distreure's i canviar d'aires. En alguns casos és la visita de família i amics, o la salut i descans. El turisme actual, doncs, ve a ser una mena de vàlvula d'escapament per alliberar-se, periòdicament, d'uns entorns urbans cada cop més congestionats, sorollosos, contaminats, en definitiva poc amables, de manera que ja és, per a molta gent de la nostra societat, una mena de necessitat física i psíquica, a més d'un costum social generalitzat. El turisme, doncs, només pot desenvolupar-se en societats riques que disposen de mitjans de transport ràpids.

Segons l'Organització Mundial del Turisme (WTO) el turisme ha esdevingut la primera indústria del món. Més encara, segons el *World Watch Institute* el turisme ha augmentat globalment, durant els darrers 50 anys, amb un ritme extraordinari: un 7% anual acumulatiu. Així, des de 1950 els desplaçaments internacionals s'han multiplicat per 30. Al 2000, es van comptabilitzar 675 milions viatges internacionals, que van generar un negoci que s'estima que vorejava 1,4 bilions € diaris. Si seguissin les tendències actuals, es preveu que a d'ací 20 anys s'haurien doblat els desplaçaments turístics de l'any 2000. I amb aquest escenari de creixement exponencial, Europa podria arribar a rebre fins a 720 milions de turistes l'any 2020. Una xifra realment impressionant, que pot ser ben diferent, és clar si els preus dels combustibles segueixen augmentant i afecten negativament els desplaçaments.

On va a parar la ingent riquesa econòmica que genera el turisme? A escala global, la distribució dels ingressos econòmics està fortament controlada per la plutocràcia. Els que menys beneficis perceben del turisme són els països més pobres i la tendència és negativa. Per exemple, al 1950, els estats africans es quedaven només el 4% dels beneficis econòmics del turisme internacional, un percentatge s'havia reduït a un insignificant al 2% a l'any 2000. Així, doncs, els models de turisme que dominen sovint contribueixen a enriquir els rics i empobrir, encara més, els pobres.

Segons l'Organització Mundial del Turisme, Europa és el continent que més turisme rep, quasi el 60% de totes les destinacions turístiques internacionals. I dins d'Europa, França és el primer destí turístic i Espanya el segon, a poca distància. Si enlloc d'analitzar països considerem grans regions geogràfiques, la Mediterrània és el primer destí turístic del món, amb 260 milions de turistes l'any 1990, i una previsió a l'augment que podria assolir els 440 milions l'any 2025. Espanya va rebre l'any 2000, 48 milions de turistes, dels quals el 47% ho van fer a l'estiu, amb 8 dies estada mitjana. Dins de l'Espanya peninsular, Catalunya és la primera autonomia, seguida a certa distància d'Andalusia (13%).

En resum, i per deixar ben clar on es situa Andorra, des d'aquesta òptica, cal tenir present que es troba dins del continent més turístic del món, i, en particular, entremig dels dos estats més turístics d'Europa.

Com és sabut, el turisme de masses té una forta incidència en els models territorials. Així, a l'illa de Mallorca, on més del 70% de la població depèn econòmicament del turisme, aquest procés ha donat lloc al terme *balearització*, que ha entrat a diverses llengües europees per indicar els desgavells de la turísticació al litoral. A Andorra, semblantment, podria donar lloc al neologisme d' *andorranització*, per indicar l'ocupació massiva de les valls d'alta muntanya, fins i tot en àmbits afectat per riscos naturals considerables

Els desenvolupaments urbanístics insostenibles a alta muntanya no són pas cap especialitat andorrana. Per posar un exemple català proper, es pot esmentar el cas de la Cerdanya, on entre 1992-2002 es van construir uns 5000 habitatges turístics. La proliferació residencial s'ha estès per molts dels magnífics paisatges agraris de la plana cerdana, tot i que les cases romanen tancades quasi tot l'any. De fet, són ocupades, de mitjana, només 14 dies a l'any. Costa d'imaginar un indicador d'insostenibilitat més rotund. Aquest processos de turísticació, intensos a l'Aran, s'escampen cap a l'Alt Urgell i els dos Pallars, on hi ha diversos projectes d'estacions d'esquí, algunes enllaçant amb les pistes andorranes i una altra amb la de Baqueira Beret, que és l'estació d'esquí més gran d'Espanya.

Els impactes negatius de la turistificació

No és fàcil definir, objectivament, quan es considera "negatiu" un impacte turístic. En termes generals, podríem dir que és negatiu quan supera la capacitat de càrrega, sigui física, ambiental, social, econòmica, cultural, o psicològica... Quan supera alguna d'aquestes capacitats causa una alteració, un canvi qualitatiu que sol ser percebut negativament per la societat. Els exemples els tenim a tocar mà:

La contaminació de les aigües dolces, de l'aire, o de l'atmosfera, deguda a la producció de residus de tota mena, aigües residuals, sense tractaments adequats, o també per les emissions de gasos contaminants, sense parlar de la pèrdua de silenci i de tranquil·litat.

L'erosió del sòl dels espais naturals fràgils de l'alta muntanya- o dels monuments sotmesos a visites multitudinàries. L'afectació de la flora i la fauna per destrucció d'hàbitats, cacera de trofeus, recol·lecció de "souvenirs", sorolls, etc. El consum excessiu d'aigua que provoca assecament de rius i zones humides, la construcció d'embassaments i trasvassaments, la salinització dels aqüífers litorals, etc. El consum desafortat de combustibles que provoca l'explotació petrolera, amb tots els conflictes geopolítics, militars i socials que hi estan inexorablement associats; el transport massiu de petroli o de gas, que cobreix la majoria de les nostres necessitats energètiques, amb els corresponents vessaments accidentals i els abocaments "rutinaris", les emissions de CO² exponencials que provoquen el canvi climàtic global, etc.

L'especulació del sòl, la proliferació d'infraestructures (viàries, energètiques, etc.) amb els corresponents processos de fragmentació i degradació d'hàbitats, són una de les principals causes de pèrdua de biodiversitat. La degradació de l'urbanisme i de l'arquitectura que ha provocat l'expansió epidèmica del *kitch* residencial, des del pseudotradicional tirolès o escandinau fins a l'internacional de muntanya, que, de maneres diferents fan sorgir edificis sense vincles amb el sobri patrimoni arquitectònic de muntanya de país, fent créixer la *urbanització*.

I lligat amb aquest fenòmens apareixen processos més generals de destrucció, degradació, banalització i estandarització dels paisatges, deguts a un conjunt de factors molt diversos, com ara la proliferació d'infraestructures, o urbanitzacions 'difuses', la publicitat desmesurada i estrident, les grans zones comercials, els parcs aquàtics, zoològics, musicals, temàtics, etc. El projecte de Naturlàndia s'insereix, justament, en aquest context, malgrat que es vulgui revestir

d'un 'vernís verd': .

En alguns llocs aquests processos adopten formes més subtils, atès que és tot l'entorn el que s'acaba tematitzant, és dir, han esdevingut una mena de gran parc temàtic, on la frontera entre és que és autèntic i fictici s'ha esvaït, com diu Jerry Mander.

No és sobrer recordar que les construccions rurals, siguin aïllades o agrupades en veïnats o pobles, dels quals ara tots n'admirem l'urbanisme orgànic i l'arquitectura d'una sòbria bellesa, tan ben integrada en l'entorn, van ser fetes sense arquitectes ni urbanistes, per gent pràctica i assenyada. Pausadament, els mestres d'obra artesans, condicionats pels materials que tenien a l'abast -que no permetien gaires vel·leïtats- i sense cap mal exemple a la vista, van aconseguir uns resultats funcionals, dignes, agraciats, d'un bon gust que resisteix les modes efímeres.

Aquesta sàvia forma de fer va rebre una forta sotragada, pels voltants dels anys seixanta, amb l'arribada de la maquinària pesant, del petroli subvencionat, dels materials d'importació –les uralites, els prefabricats de formigó, els plàstics i llaunes o les fibres de vidre. Uns materials amb els quals es pot seguir construint amb bon gust, si hom s'hi esmerça de debò, però que faciliten tota mena de despropòsits. I, sobretot, la va rebre amb la turistificació, que va donar preus altíssims als espais que mai n'havien tingut, a la muntanya.

L'arribada del turisme de masses, de la maquinària pesant i, sobretot, del diner fàcil, marquen, doncs, una ruptura sense precedents en la relació de la societat amb la natura: el paisatge, que ja es percep inanimat, esdevé, per primer cop a la història, un objecte de consum cobejat, que es ven a pams.

Tot això ens porta a parlar dels impactes negatius que el turisme de masses té en la societat que l'acull. En casos extrems, la turistificació arriba a induir l'expulsió de la societat autòctona, que en pocs decennis es veu substituïda per *urbanites*. En altres casos, intermedis, es promou una integració en rols subaltern (minyones, vigilants, xofers i jardiniers). En els casos més "benignes", on segurament es trobaria Andorra, indueix la turistificació de les mentalitats i les actituds que contagia els valors mercantils fins al punt que fa semblar normals expressions per l'estil de "ens hem d'anar a vendre" o també "Andorra, com a producte turístic", unes expressions que haurien indignat –amb raó– als pares d'aquests promotors, perquè tenen el dring de la prostitució.

És dir, la turistificació provoca un canvi que comporta generalment pèrdues d'autenticitat, d'honestedat, de salut social i de seguretat ciutadana, sense parlar de l'empobriment de la llengua o d'altres valors més intangibles, però no menys importants, des de valors espirituals vinculats a santuaris o aplecs, fins al simple, però essencial, fet de "saber estar" al bosc, o a la natura, cosa que molts habitants de les urbs ja ignoren, com mostra, amb fina ironia, la curiosa taxonomia que Martí Boada ha elaborat, que va des dels *camalluents*, *petapins*, *saltamarges*, fins als *passabardisses passant pels sxuxumeus*

Per això no és d'estranyar que, passat un primer temps d'optimisme, la valoració social canviï de signe, molt sovint. Per exemple, segons el Baròmetre Gadeso, a l'any 2005, quasi el 40% dels habitants de les Illes Balears (la comunitat més turistificada d'Espanya) consideren que el turisme és o indiferent o negatiu per als territoris insulars, una proporció que a l'illa de Menorca –la que conserva més integritat i cohesió social– ja assoleix el 54%. Els motius principals pels quals consideren que el turisme és negatiu són, per aquest ordre, aquests tres: 'destrueix el nostre patrimoni', 'estam perdent la nostre identitat', i, finalment, 'és pa per avui i fam per a demà.'

A escala global, resulten excepcionals els casos dels països que han sabut gestionar el turisme de manera que els aportí beneficis, més enllà dels crematístics, sinó també de reconeixement social i d'autoafirmació de la seva identitat, sense causar alteracions indesitjades a les seves comunitats o dels seus paisatges.

Un exemple és Buthan, un petit estat muntanyenc de l'Himàlaia, de cultura budista tibetana, situat entre Xina i Índia i amb una superfície semblant a Suïssa. Buthan ha establert una quota màxima de poques desenes de milers de turistes a l'any, que paguen una altíssima ecotaxa, als quals només se'ls permet visitar una petita part del país, en una època determinada de

l'any. I han constatat, mitjançant el 'Gross National Happiness' (l'indicador alternatiu al producte interior brut, que ha presentat internacionalment) que els ajuda a millorar la felicitat nacional, que és definida, formalment, per mitjà d'un indicador agregat de criteris múltiples que inclou com a components essencials la qualitat ecològica i la preservació de la cultura tradicional.

En totes les terres de llengua catalana, el creixement sostingut de la petjada ecològica i del deute ecològic, palesa les tendències insostenibles que ens dominen. Què vol dir que la petjada ecològica augmenti any rera any? Entre altres coses, posa d'evidència la retòrica demagògica, buida de contingut real, de la majoria dels discursos polítics "sostenibilistes". Quina relació té aquest indicador amb el turisme? Doncs molt directa; el principal component de la nostra petjada ecològica és l'energia, el sector que més energia consumeix és el sector del transport, i, amb números rodons, la meitat de l'energia del transport la consumeix el turisme.

D'altra banda, cal ser conscients que el problema de manca d'equitat que posa d'evidència la petjada ecològica és molt i molt greu. El 18% de la població rica del món consumim més del 80% dels recursos mundials. Aquesta polarització, cada vegada més forta, entre uns països rics, cada cop més opulents, i una multitud de pobres, cada cop més misèrrims (més de 1000 milions segons l'ONU), no pot sinó desembocar en tensions creixents, migracions, guerres, epidèmies, o altres catàstrofes....efectes indirectes, també, de la turistificació mundial.

Una cosa és clara: en un món ideal, on es distribuïssin equitativament els recursos disponibles entre tots els països, el turisme internacional desapareixeria. I això per una raó tan simple com inapel·lable: els recursos disponibles no permeten que més de sis mil milions d'éssers humans puguin viatjar còmodament en avió o vaixell, arreu del món, d'un continent a l'altre, com ho podem fer nosaltres.

Pot ser sostenible el turisme?

Pere Fullana, en el seu llibre *Turisme sostenible* (2001) recull onze documents internacionals sobre turisme sostenible, des de la declaració de Manila (1980) fins la declaració d'ecoturisme de Québec d'enguany, passant per la Carta del turisme sostenible de Madrid (1995) però acte seguit posa de manifest que la seva incidència en els models turístics dominants, clarament insostenibles, ha estat i segueix essent molt escassa.

En efecte, tots els analistes seriosos i independents coincideixen en afirmar que els models turístics de masses dominants no són sostenibles, ni socialment, ni econòmicament ni ambientalment, fins al punt que, des de l'òptica de l'ecologia profunda, se'l considera un clar indicador d'insostenibilitat.

Quan es fa l'anàlisi global, es constata que la turistificació és negativa per al medi ambient, el paisatge i sovint també per la societat. És cert que es poden corregir alguns dels seus efectes negatius mitjançant l'adopció de pràctiques d'estalvi d'aigua, d'energia, el foment dels viatges amb transport públic, la regulació de la capacitat de càrrega, etc. En aquest sentit, les mesures proposades per les principals organitzacions ecologistes són viables i desitjables, certament, però no ataquen la rel del problema, que segueix augmentant de forma exponencial.

Quines són les tendències generals dels models turístics a curt termini? Segons l'Organització Mundial de Turisme (OMT) es poden resumir així: més dies de vacances, estades més curtes, viatges més llargs, més segones i terceres residències. Per tant, mentre continuïn aquestes tendències tindrem més turistificació i, consegüentment, més insostenibilitat, a escala global. La qual cosa no treu que, en certs llocs, per exemple en llocs remots del rera país, el turisme no pugui tenir alguns efectes positius i esdevenir, temporalment, si més no, un factor positiu per a la sostenibilitat econòmica.

La turistificació és, doncs, un cas del que el gran economista F.Schumacker, al seu llibre *The Guide for the Perplexed*, anomena un "problema divergent". És dir, encara que globalment parlant, des de l'òptica de la sostenibilitat, cal admetre que el turisme forma part del problema i no pas de la seva solució, hi ha casos, o llocs particulars, on resulta ser positiu i negatiu alhora, si bé aquests valors es donen a nivells i en proporcions diferents. I en certes ocasions, més aviat excepcionals, certs models turístics resulten benèfics. Ara bé, reconèixer aquesta contradicció no equival a admetre que el turisme sempre sigui benèfic com voldria fer-nos creure la propaganda desenvolupista. En casos com el del model que proposa el parc temàtic de Naturlàndia, sembla clar que no ho pot ser.

Alternatives

És, doncs, un gran parc temàtic d'alta muntanya, l'única opció que es pot plantejar a les magnífiques calmes de la Rabassa? Hem d'assumir els seus inevitables efectes negatius –ecològics, paisatgístics i socials- com una penyora que cal pagar inexorablement per impulsar

un projecte emblemàtic? No necessàriament: hi ha moltes alternatives creatives. I atès el que s'ha dit fins ara crec que seriem poc assenyats si abonéssim un model tan qüestionable i de viabilitat econòmica tan dubtosa, i no ens aturéssim a reflexionar en les possibles alternatives, que, amb unes inversions molt menors, però més ben orientades, puguin resultar més adequades.

Tot el ventall d'alternatives a considerar es pot dir que es troba dins del que s'anomena, genèricament, ecoturisme, és dir, aquell model que vol superar les contradiccions del turisme de masses, i ho fa, si més no en part, a nivell local, a partir del recolzament d'iniciatives de conservació de la natura, de respecte a l'entorn i de foment de les economies locals petites i mitjanes, amb una alta implicació i consens de la població local, i la integració dels seus costums i tradicions. Durant els darrers vint anys s'han desenvolupat moltes iniciatives ecoturístiques a les muntanyes d'Europa, normalment vinculats a propostes de protecció del patrimoni natural i cultural, i també del paisatge, i tenen cada vegada més èxit aquelles iniciatives que integren l'ecoturisme amb els productes locals i amb les activitats del sector primari que són, de fet, les que mantenen la fesomia de molts dels paisatges de muntanya més amables, configurats pels prats i pastures.

El turisme vinculat a la conservació de la natura ha permès, en molts llocs, frenar els desequilibris territorials, ajudant a la diversificació econòmica, alhora que impulsa la rehabilitació del patrimoni natural i cultural, etc. El turisme dels espais protegits de muntanya ofereix múltiples modalitats: turisme de natura, turisme cultural, turisme d'aventura, turisme actiu, i altres encara, i la seva oferta és cada vegada més extensa i creativa. Voldria remarcar, però, les opcions turístiques de tranquil·litat, que es basen en desenvolupar activitats que permetin un contacte profund, vital i existencial, amb la natura, que cada vegada tenen més demanda per part dels ciutadans que pateixen ritmes de vida estressats en els grans nuclis urbans on viu concentrada una proporció cada vegada més gran de la població. Els dos petits tipus blancs que hi ha ara mateix a la part de jocs infantils de la Rabassa en són un símbol eloqüent.

En nombrosos països europeus, els responsables dels espais naturals protegits han impulsat l'aplicació de la Carta Europea de Turisme Sostenible, un marc de cooperació que ajuda a endegar una acció concertada entre els poders públics i els privats per fomentar un turisme perdurable, arrelat al país, que deixi els beneficis i que minimitzi els inconvenients.

La primera i, de moment, única proposta elaborada a escala de tot el país, a partir del marc conceptual exposat fins ara, és la Xarxa d'espais naturals protegits d'Andorra vinculada a un model de turisme de natura amb plantejament ecoturístics. Elaborada per Jordi Palau i Josep

Argelich l'any 1995 i recolzada en un bon coneixement del territori andorrà, la xarxa proposada aleshores consistia en dos parcs naturals, quatre reserves naturals i cinc connectors biològics que els relliguen. Aquesta proposta va guanyar el premi "El futur de les Valls", dotat per Crèdit Andorrà l'any 1995, i va ser publicada l'any següent (Palau i Argelich, 1996).

La superfície conjunta de la xarxa proposada cobreix quasi el 57% del territori andorrà, és dir, un percentatge similar al que ha protegit Liechtenstein, el petit estat alpí. Ara bé, la major part d'aquesta superfície correspondria als dos parcs naturals, mentre que només el 7% del territori andorrà correspondria a les reserves naturals, amb protecció més estricta (nivell IV).

Respecte els espais naturals protegits dels estats veïns destaca, pel costat espanyol, el Parc Natural de l'Alt Pirineu (creat l'any 2003) i, pel costat francès, el nou Parc Natural Regional des Pyrénées Catalanes (creat l'any 2004). Així mateix, al departament de l'Ariège s'ha donat el tret de sortida per a la creació d'un altre parc natural regional, que limitaria tant amb el parc català de l'Alt Pirineu, com amb el parc andorrà del Comapedrosa, el qual podria esdevenir una realitat d'aquí a quatre o cinc anys. Les possibilitats de cooperació transfronterera també s'estenen a l'est d'Andorra, on la vall del Madriu, inscrita a la llista del Patrimoni Mundial de la UNESCO, limita físicament amb l'Espai d'interès natural de Tossa Plana de Lles-Puigpedrós, del PEIN català. En tots dos casos, s'estan creant les bases per a l'establiment en un futur proper de parcs internacionals o, com a mínim, de models concertats de gestió cooperativa a ambdós costats de la frontera. Des de Sant Julià de Lòria, el principal accés a la Vall de Madriu es dona a través de la Rabassa, de manera que el plantejament alternatiu s'hi podria vincular perfectament.

Per acabar, escau remarcar un últim element important, que ha aparegut darrerament. Es tracta d'una consciència pública i social, cada vegada més forta, que fa possible, per primera vegada a la història, formular una política d'espais naturals protegits moderna i digna i impulsar models de turisme alternatius, o complementaris, als dominants, per al Principat d'Andorra. Els Amics de la Rabassa en són un magnífic exponent.

Josep M. Mallarach

Sant Julià de Lòria, 28 de maig de 2008

{backbutton}